

BOEKBESPREKINGEN

M-C. BAUCHE, N. BERNARD, C. DE RUYT, A. DESPRET, S. LEBEAU, A. LEROUGE, B. LOUVEAUX en O. ROSSILLON, <i>Le bail dans tous ses états</i> (F. Van den Abeele)	1832
P. DE PAGE en I. DE STEFANI, <i>Les contrats de séparation des biens in Modèles commentés</i> (B. Maeschaelck)	1833
M. MUYLLE en K. SWINNEN (eds.), <i>Notarieel kredietrecht in Studies Privaatrecht</i> (C. Willemot)	1834
O. O. CHEREDNYCHENKO en M. ANDENAS (eds.), <i>Financial Regulation and Civil Liability in European Law</i> (E. Callens)	1835
D. SCHEERS en P. THIRIAR, <i>Essentials voor alledaags procederen: termijnen, rolrecht en rechtsplegingsvergoeding</i> (R. Verheyden)	1839
R. TIMMERMANS, <i>Handboek appartementsrecht in Reeks Notariële Praktijkstudies</i> (S. Demeyere)	1840
R. TIMMERMANS, <i>Het zakelijk gebruiksrecht van erfpacht in het nieuwe Burgerlijk Wetboek in Reeks Notariële Praktijkstudies</i> (B. Verheye)	1842
J. WYATT, <i>Intertemporal Linguistics in International Law: Beyond Contemporaneous and Evolutionary Treaty Interpretation</i> (E. Bernet Kempers)	1845
D. DE BOT, <i>De toepassing van de Algemene Verordening Gegevensbescherming in de Belgische context in Recht & Praktijk</i> (S. De Smedt)	1846
B. WESSELS, <i>Rembrandt's money. The legal and financial life of an artist-entrepreneur in 17th century Holland</i> (E. Dirix)	1848

CONTRACTENRECHT

M-C. BAUCHE, N. BERNARD, C. DE RUYT, A. DESPRET, S. LEBEAU, A. LEROUGE, B. LOUVEAUX en O. ROSSILLON, *Le bail dans tous ses états* (Limal: Anthemis 2020), 339p., €94.

Ons huurrecht is zowel horizontaal als verticaal meergelaagd. Zo hebben we het gemeen huurrecht, het woninghuurrecht, het studentehuurrecht, het handelshuurrecht, het pachtrecht en het sociaal huurrecht. Daarnaast, sinds de zesde staatshervorming, hebben we onderscheiden gewestelijke huurregelgeving (waarvan de gewesten op heden al dan niet al gebruik van hebben gemaakt). Onderhavig boek tracht een overzicht aan te reiken in dit juridisch netwerk. Hierbij ligt de focus op de federale en Waalse regelgeving. Het boek bundelt acht bijdragen van het colloquium van 20 november 2020.

De eerste drie hoofdstukken behandelen in volgorde het gemeen huurrecht (door DE RUYT), het woninghuurrecht (door LEBEAU) en het sociaal huurrecht (door BERNARD). Het betreft telkens een bondig overzicht (met beperkt voetnotenapparaat – wat eventueel aangevuld had kunnen worden met een leeslijst vooraan ieder hoofdstuk) met aandacht voor enkele specifieke materies. Zo brengt het deel gemene huur onder meer de rol van covid ter sprake (al vooruitlopend op het stuk over huur & covid), het deel woninghuurrecht kijkt naar de toepassing van de regels van Boek VI WER (o.m. onrechtmatige bedingenleer bij zowel b2c als b2b) en het deel sociale huur gaat dan weer in op het verbod op uithuiszettingen tijdens de winter. Dit maakt een goede overgang naar het volgende hoofdstuk.

Dit volgende hoofdstuk betreft een maatschappelijk erg gevoelig onderwerp: de uithuiszetting (door BAUCHE). De auteur behandelt onder meer de procedure (instelling van de vordering, uithuiszetting zelf, etc.), de moeilijkheden bij de uithuiszetting en de uitzetting bij bezetting zonder recht noch titel (zowel vanuit civiele als strafrechtelijke hoek).

Het vijfde en zesde hoofdstuk behandelen achtereenvolgens het pachthuurrecht (door DESPRET en ROSSILLON) en het handelshuurrecht (door LOUVEAUX). De eerste tekst gaat in op de recente hervorming (decreet van 2 mei 2019) en meer bepaald de diverse door de wetgever gemaakte keuzes over de duur en het einde van de huurovereenkomst. De tweede tekst gaat in op de gewone (lees: federale) handelshuur en het Waals pop-up-decreet betreffende de handelshuur van korte duur. Hierbij staat de auteur stil bij de recente cassatierechtspraak, actuele problemen (o.m. aangetekende zendingen) en de invloed van andere wetgeving op de handelshuur.

De laatste twee hoofdstukken betreffen nog twee bijzondere onderwerpen. Het zevende hoofdstuk behandelt de expertise bij verhuur (door LEROUGE) waarbij onder meer wordt ingegaan op de conformiteit van het goed. Het achtste hoofdstuk gaat tot slot in – hoe kan het ook anders – op de coronacrisis. Bekende themata als overmacht, imprevisie en billijkheid komen hier aan bod.

De afwisseling van beknopte overzichten met enkele focuspunten gecombineerd met bijzondere materies als de uithuiszetting maken van dit boek een aanrader voor iedere huurgeïnteresseerde. *Le bail dans tous ses états* maakt zijn naam dan ook meer dan waar.

Frederik VAN DEN ABEELE

FAMILIAAL VERMOGENSRECHT

P. DE PAGE en I. DE STEFANI, *Les contrats de séparation des biens* in *Modèles commentés* (Limal: Anthemis 2021), 142p., €79.

In de nieuwe reeks “*Modèles commentés – droit patrimonial*”, onder Philippe De Page, Pierre Van den Eynde en Thomas Van Halteren, worden modellen rond een bepaald onderwerp aangereikt en besproken. Naast dit werk zijn er intussen nog uitgaves voor het testament, de erfovereenkomst, de gemeenschap van goederen en de scheiding van goederen met toegevoegd intern vermogen verschenen.

De verwachting die de naam van de reeks scheidt, wordt volledig ingelost. Dit is een kort, handig en praktisch boekje. Wie een leerboek verwacht waarin de theorie of rechtsregels rond de huwelijkscontracten van scheiding van goederen worden uitgewerkt, komt bedrogen uit. Het werk is volledig geschreven met de jurist die in de praktijk contracten van scheiding van goederen opstelt, in het achterhoofd.

Het eerste deel van het boek bevat een model voor een contract voor de zuivere scheiding van goederen, de scheiding van goederen met toevoeging van een intern vermogen, clausules omtrent (de verdeling van) bepaalde *assets* (meer specifiek: de onverdeeldheid tussen echtgenoten, huwelijksvoordelen, clausules rond cliënteel en professionele samenwerking tussen de echtgenoten, en de inbreng bij nieuw samengestelde gezinnen) en overgangsbepalingen na de wetswijziging van 2018. Deze modellen worden haast zonder meer weergegeven: in de kantlijn staan er verwijzingen opgenomen naar de randnummers waar bepaalde clausules worden besproken. Uitzonderlijk staat er iets meer informatie in voetnoot, doch eerder om de aanwezigheid van een bepaalde clausule te verantwoorden in plaats van deze toe te lichten.

In het tweede deel, eveneens het meest omvangrijke deel, volgt dan de eigenlijke toelichting van deze clausules; in dezelfde volgorde als waarin de modellen werden gepresenteerd. Dit tweede deel vangt aan met een kort in herinnering brengen van de principes van scheiding van goederen en de doelstelling van de hervorming. Op zich lijkt dit stukje misschien ietwat verloren: er is te weinig diepgang om dit deel als naslagwerk te zien, maar het is te uitgebreid (en er wordt te weinig verband gelegd met of in andere delen) om het als inleiding op de commentaar te zien. De commentaar van de modellen, clausule per clausule, is waar dit werk in uitblinkt.

De diepgang waarmee deze commentaar wordt gegeven, is wat dit boek zo handig maakt voor de praktijk. Het is niet dat er in theoretische discussies wordt gedoken of dat de verschillende stellingen van verschillende auteurs tegenover elkaar worden afgewogen: elke clausule krijgt een bondige uitleg waarmee men in de grote meerderheid van de gevallen gediend is, zonder uitweidingen die als ballast gezien kunnen worden wanneer men haastig door het boek bladert op zoek naar een concrete oplossing. Dit wil echter niet zeggen dat bepaalde discussies of jurisprudentiële ontwikkelingen (zoals de cassatierechtspraak omtrent het dagelijkse afrekenen tussen de echtgenoten) genegeerd worden: er wordt kort melding van gemaakt, om te verantwoorden hoe een bepaalde clausule is geformuleerd of wat de grenzen op het gebruik ervan zijn. De meer geïnteresseerde lezer kan er dan de bronnen in voetnoot op naslaan.

Het feit dat dit boek zo de nadruk legt op de meest voorkomende gevallen, is misschien de grootste zwakte van het werkstuk: wie meer complexe contracten dient op

te stellen, zal zijn gading niet vinden in dit boek. Daarmee lijkt het werk ook eerder weggelegd voor de notariële jurist dan voor de advocaat of vermogensplanner (de later verschenen titels in de reeks doen vermoeden dat deze groep de doelgroep is van de modellen). Daarnaast heft het werk in zekere mate zichzelf op na een tijdje: de notariële jurist die een goed model ontwikkelt, zal steeds minder en minder gebruik maken van het boek. Natuurlijk blijft het, net door de beknoptheid en kernachtigheid, steeds een *go-to*-werkstuk wanneer er bij het opstellen of nalezen van een contract getwijfeld wordt aan iets. Ook meer ervaren juristen, die misschien nog wat onwennig zijn met het contract van scheiding van goederen na de hervorming van 2018, zullen er iets aan hebben.

Een licht puntje van kritiek op de modellen is misschien de omvang ervan: het basiscontract is best uitgebreid (hoewel er zeker modellen zijn die nog veel langer zijn). Ervan uitgaande dat de notariële jurist de doelgroep van dit werk is, dienen deze modellen begrepen te worden door de cliënten van de notaris: veelal gewone mensen. Begrijpelijk, maar ook bondig schrijven, is dan essentieel; en een huwelijkscontract is dé akte bij uitstek die de gewone man dient te begrijpen. Dit speelt des te meer in het licht van de informatieplichten van de notaris sinds de wetwijziging van 2018 (die, het moet gezegd, zelf de akten niet bepaald korter maken).

Om het boek helemaal praktisch te maken: via een unieke code kan men toegang krijgen tot de modellen in Word-formaat via de site www.legis.be (helaas in het boek wordt de site “legis.be” vermeld, die naar een andere pagina leidt). Hiermee wordt een letterlijk becommentarieerd model in gebruiksklaar formaat afgeleverd. Zelfs wie reeds vertrouwd is met eigen modelteksten, kan aan de hand van dit werk in een beperkt tijdsbestek inspiratie opdoen om de clausulering hiervan te verbeteren.

Bram MAESCHAELCK

FINANCIEEL RECHT

M. MUYLLE en K. SWINNEN (eds.), *Notarieel kredietrecht in Studies Privaatrecht* (Brugge: die Keure 2020), 208p., €65.

Het boek “Notarieel kredietrecht” is het derde boek dat in de reeks Studies Privaatrecht (sub-reeks Notarieel Recht) bij die Keure wordt uitgegeven (2020). In het boek zelf komen negen verschillende auteurs aan het woord, die samen zes verschillende topics uit het notarieel kredietrecht behandelen. Op die manier komen er in dit werk zeer uiteenlopende onderwerpen aan bod, gaande van 1) Hypothecaire lening en krediet in de notariële praktijk (JANSEN en MUYLLE); 2) De hypothecaire volmacht en zijn uitvoering (WYNANT en GROOTJANS); 3) De hypotheekruil of pandwissel (HELSEN); 4) Pand op de handelszaak (DEWITTE); 5) Aandachtspunten hypothecaire publiciteit (DE CLERCQ) tot 6) De vestiging van zakelijke zekerheden en de heffing van het registratierecht en/of de registratiebelasting (GHYSENS).

Wat bij het lezen van dit werk onmiddellijk opvalt, is dat de verschillende bijdragen met bijzonder veel oog voor de behoeften van het werkveld werden geschreven. De auteurs geven niet alleen concrete voorbeelden en nuttige voorbeeldclausules, ze

focussen ook op de verplichte vermeldingen in de authentieke akte en de formaliteiten voor en na de akte. Hoewel niemand zal ontkennen dat het notarieel kredietrecht een eerder technische materie uitmaakt, zijn de bijdragen in dit boek zonder uitzondering actueel, toegankelijk geschreven, praktijkgericht en toch theoretisch sterk onderbouwd. De werkwijze waarbij elk van de auteurs één facet van het notarieel kredietrecht uitkiest, blijkt voor dit boek een succesformule, want het laat de auteurs ook effectief toe om het gekozen onderwerp met een grote diepgang uit te werken. Ook de geïntegreerde rechtsvergelijking met het Waals en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, zoals die bijvoorbeeld voorkomt in de bijdrage van prof. dr. Ruud JANSSEN en prof. dr. Mathieu MUYLLE, is een enorme troef voor de praktijk.

Dit boek vormt dus op de eerste plaats een handig en volledig naslagwerk voor wie in de (notariële) praktijk staat en snel het antwoord nodig heeft op een concrete vraag over het notarieel kredietrecht. Daarnaast kan het werk in zijn geheel zeker dienen als een “opfrissingscursus” voor iedereen die al enkele jaren werkervaring op de teller heeft of voor wie op een later tijdstip in zijn carrière instroomt in het notariaat (of in het bank- of het verzekeringswezen, de vastgoedsector of de advocatuur). Ik zou zelfs durven stellen dat ook de meest ervaren en geroutineerde jurist, (kandidaat-) notaris of notariële medewerker, die de tijd neemt om elke bijdrage apart te lezen, hierin ongetwijfeld nog pareltjes van wijsheid en kennis zal ontdekken. Ik wil mijn recensie voor het Tijdschrift voor Privaatrecht dan ook beëindigen met een warme oproep aan de editors en uitgevers om meer van dit soort boeken voor het notariaat te publiceren.

Charlotte WILLEMOT

FINANCIËEL RECHT

O. O. CHEREDNYCHENKO en M. ANDENAS (eds.), *Financial Regulation and Civil Liability in European Law* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2020), xi +314p., £105.

Dit Engelstalige verzamelwerk over de interactie tussen Europese financiële regulering en burgerrechtelijke aansprakelijkheid bevat dertien bijdragen die werden geschreven naar aanleiding van een interdisciplinair onderzoeksproject dat werd opgezet door het *Groningen Centre for European Financial Services Law* (GCEFSL). Het boek bevat teksten van Mads ANDENAS QC (Oslo University), Olha O. CHEREDNYCHENKO (Rijksuniversiteit Groningen), Francesco DE PASCALIS (Brunel University London), Federico DELLA NEGRA (Europese Centrale Bank), Michael G. FAURE (Universiteit van Maastricht), Agnieszka JANCZUK-GORYWODA (Universiteit Utrecht), Antonio MARCACCI (University of Passau en University of Leipzig), Chiara PICCIAU (Bocconi University), Elena SEDANO VARO (European University Institute), Reinhard STEENNOT (Universiteit Gent), Yane SVETIEV (University of Sydney), Takis TRIDIMAS (King’s College London), Marnix W. WALLINGA (Stibbe), Barbara WARWAS (De Haagse Hogeschool) en Franziska WEBER (Erasmus Universiteit Rotterdam). Nadat in een

eerste deel van het boek een algemeen kader wordt geschetst aangaande de verhouding tussen financiële regulering en burgerrechtelijke aansprakelijkheid, bestudeert het tweede deel de civiele aansprakelijkheid inzake betalings- en kredietrecht. Het derde deel van het boek bundelt vervolgens de bijdragen inzake de burgerrechtelijke aansprakelijkheid in het effectenrecht. Naast de civielrechtelijke aansprakelijkheid van *credit rating agencies* en beleggingsondernemingen komen hierbij ook meer algemene tendensen en de interactie met de Verenigde Staten aan bod. Het laatste deel van het boek onderzoekt ten slotte de mogelijke civielrechtelijke aansprakelijkheid van financiële regelgevers en entiteiten voor alternatieve geschillenbeslechting.

In het eerste hoofdstuk ('Financial Regulation and Civil Liability in European Law: Towards a More Coordinated Approach?') schetst Olha O. CHEREDNYCHENKO het opzet en de belangrijkste bevindingen van het onderzoeksproject. Het aanknopingspunt van dit boek ligt in de vaststelling dat het vigerende financieelrechtelijke kader, dat in belangrijke mate de resultante is van Europese impulsen, geen strikt onderscheid maakt tussen financiële regulering enerzijds en privaatrechtelijke aansprakelijkheid anderzijds. Naast de meer traditionele compensatoire functie van burgerrechtelijke aansprakelijkheid heeft de burgerrechtelijke aansprakelijkheid in de context van het Europese kapitaalmarktenrecht ook een tweede functie: het fungeert als een afschrikingsmiddel om inbreuken op EU-normen te voorkomen teneinde beleidsobjectieven zoals beleggersbescherming te realiseren. Het is deze regulatorische dimensie van de burgerrechtelijke aansprakelijkheid waaraan het EU-recht voornamelijk vorm geeft. Zoals door CHEREDNYCHENKO wordt beschreven, heeft juridisch onderzoek zich in het verleden voornamelijk toegespitst op de privaatrechtelijke implicaties van de Europese financiële regelgeving in specifieke contexten zoals bijvoorbeeld de gedragsregels voor beleggingsondernemingen. Het gerecenseerde boek probeert daarentegen een meer algemeen perspectief te hanteren en overkoepelende inzichten aan te reiken omtrent de rol van civielrechtelijke aansprakelijkheid in het Europees financieel recht. Meer in het bijzonder tracht het boek na te gaan of: (i) er een gecoördineerde benadering bestaat voor wat betreft de relatie tussen Europese financiële regulering en burgerrechtelijke aansprakelijkheid; en (ii) het zinvol zou zijn om op dit punt een meer gecoördineerde benadering te ontwikkelen en, voor zover dat het geval zou zijn, hoe de EU en de EU-lidstaten hieraan zouden kunnen bijdragen.

De volgende drie hoofdstukken, die allen deel uitmaken van het eerste – overkoepelende – deel van het boek, benaderen de verhouding tussen financiële regulering en privaatrechtelijke aansprakelijkheid vanuit drie verschillende perspectieven: EU-recht, rechtseconomie en *experimentalist governance*. In het hoofdstuk 'Financial Regulation and Civil Liability: An EU Law Perspective' verkent Takis TRIDIMAS de rol die EU-recht kan of moet spelen voor privaatrechtelijke afdwingingsmechanismen in het financieel recht. De belangrijkste verdienste van dit hoofdstuk bestaat er ongetwijfeld in dat een categorisatie naar voren wordt geschoven waarin verschillende EU-interventies in de sfeer van het financieel recht worden geclassificeerd op basis van de mate waarin ze voorzien in privaatrechtelijke remedies. In het hoofdstuk 'Experimentalism and Civil Liability in Financial Product Regulation: Friends or Foes?' onderzoekt Yane SVETIEV of privaatrechtelijke aansprakelijkheid een rol te spelen heeft in een experimentalistisch regime van financiële regulering. De veronderstelling van dit hoofdstuk is dat publieke autoriteiten een experimentalistische aanpak hanteren bij de ontwikkeling van financiële regulering. Tegen deze

achtergrond beargumenteert SVETIEV dat experimentalistische financiële regulering niet noodzakelijkerwijs inconsistent is met (inherent retrospectieve) burgerrechtelijke aansprakelijkheid. Als sluitstuk van het eerste deel bestuderen Michael G. FAURE en Franziska WEBER ten slotte de optimale mix van privaat- en publiekrechtelijke afdwingingsmechanismen vanuit rechtseconomisch perspectief in hun hoofdstuk ‘The Optimal Enforcement Mix in the Financial Sector – A Law and Economics Perspective’. De centrale bevinding van dit hoofdstuk is dat er thans geen coherente aanpak lijkt te bestaan voor de manier waarop er op EU-niveau wordt bepaald of er privaat-, administratief- dan wel strafrechtelijke afdwingingsmechanismen dienen te worden voorzien en dat een rechtseconomisch perspectief waardevol zou kunnen zijn om op dit punt tot een coherenter aanpak te komen.

Het tweede deel van het gerecenseerde boek handelt over de civielrechtelijke aansprakelijkheid in de context van betalings- en kredietrecht. In het vijfde hoofdstuk (Enforcing Smart: Exploiting Complementarity of Public and Private Enforcement in the Payment Services Directive 2 (PSD2) beschrijft Agnieszka JANSZUK-GORYWODA hoe privaat- en publiekrechtelijke afdwingingsmechanismen door de Europese wetgever als complementen van elkaar worden gebruikt in de tweede Payment Services Directive (PSD II). In het zesde hoofdstuk, dat meteen het laatste hoofdstuk vormt van het tweede deel van het boek, onderzoekt Reinhard STEENNOT hoe de Europese regels inzake consumentenkrediet en hypotheckrediet eveneens gebruik maken van een mix tussen privaat- en publiekrechtelijke afdwingingsmechanismen (‘Public and Private Enforcement of Consumer and Mortgage Credit Law’). In dit hoofdstuk wordt het Belgische recht als voorbeeld gehanteerd doorheen de bespreking van zowel de privaat- als de publiekrechtelijke afdwinging van kredietrecht, onder meer met een focus op de bevoegdheid van de Belgische Economische Inspectie om gebruik te maken van *mystery shopping*.

Het derde deel van het boek onderzoekt de rol van de burgerrechtelijke aansprakelijkheid in het effectenrecht. Ten eerste analyseert Federico DELLA NEGRA in het zevende hoofdstuk hoe de regimes voor civielrechtelijke aansprakelijkheid die zijn ontstaan in de nasleep van de financiële crisis best kunnen worden begrepen (‘The Regulatory Design and Goals of Civil Liability in EU Securities Regulation after the Global Financial Crisis: Trends and Perspectives’). Meer in het bijzonder beargumenteert DELLA NEGRA dat burgerrechtelijke aansprakelijkheidsregimes in het effectenrecht worden gebruikt om beleidsdoelstellingen zoals beleggersbescherming te realiseren en dus niet enkel om de private autonomie van de marktparticipanten te faciliteren. Ten tweede wordt in het achtste en negende hoofdstuk de civielrechtelijke aansprakelijkheid van *credit rating agencies* behandeld. In hoofdstuk acht bestudeert Chiara PICCIAU de bepaling in de Credit Rating Agencies Verordening die beleggers toelaat *credit rating agencies* aansprakelijk te stellen voor de miskenning van de Verordening en de obstakels die beleggers de weg naar compensatie kunnen belemmeren (‘The Civil Liability of Credit Rating Agencies to Investors in the EU’). Daarbij aansluitend onderzoekt Francesco DE PASCALIS in het negende hoofdstuk op welke manier de privaatrechtelijke afdwingingsmechanismen die vervat liggen in de Credit Rating Agencies Verordening interageren met het regime voor publiekrechtelijke afdwinging van de Verordening (‘Public Enforcement and the Civil Liability Regime in the European Regulation of Credit Rating Agencies: A Quest for Interplay’). In het tiende hoofdstuk exploreert Marnix W. WALLINGA

de verhouding tussen de MiFID-gedragsregelen en de privaatrechtelijke aansprakelijkheid voor de miskenning van die gedragsregelen ('MiFID I & MiFID II and Private Law: Towards a European Principle of Civil Liability?'). Dit is het speelveld waar het merendeel van de debatten in de rechtsleer aangaande de verhouding tussen financiële regulering en burgerrechtelijke aansprakelijkheid zich traditioneel heeft afgespeeld. De centrale stelling die WALLINGA in dit hoofdstuk ontwikkelt is dat er nood is aan meer duidelijkheid en verdergaande initiatieven op Europees niveau voor wat betreft de burgerrechtelijke aansprakelijkheid in EU-regulering voor de miskenning van regels inzake beleggersbescherming. Als slotakkoord van het derde deel verkent Antonio MARCACCI in het elfde hoofdstuk de gelijkenissen en verschillen tussen de benaderingen in de Europese Unie en de Verenigde Staten op het vlak van beleggersbescherming ('Public and Private Enforcement in the Investor Protection Field in the US and the EU: What Kind of Interplay for Europe?'). Het hoofdstuk vergelijkt meer in het bijzonder de respectieve regimes op het vlak van de publieke en collectieve private afdwingingsmechanismen. MARCACCI betoogt op basis van zijn analyse dat het Amerikaanse model, waarin publiek- en privaatrechtelijke afdwinging complementair zijn, niet kan worden geïmplementeerd in de Europese Unie.

Het vierde en laatste deel van het boek analyseert ten slotte de mogelijke civielrechtelijke aansprakelijkheid van financiële regelgevers en entiteiten voor alternatieve geschillenbeslechting. Voor wat betreft de potentiële civielrechtelijke aansprakelijkheid van financiële regelgevers beperkt het boek zich helaas tot de studie van een enkele casus. In het twaalfde hoofdstuk onderzoekt Elena SEDANO VARO meer in het bijzonder in welke mate financiële toezichthouders zouden kunnen worden aansprakelijk gesteld door investeerders in de specifieke context van de *contingent convertible* (CoCo) bonds (Technical Standards and CoCo Bonds: A New Avenue for Civil Liability). In het dertiende en laatste hoofdstuk beargumenteert Barbara WARWAS tot slot dat het onder vigerend recht onvoldoende mogelijk is voor financiële consumenten om entiteiten voor alternatieve geschillenbeslechting verantwoordelijk te houden voor potentiële schade (The Privatisation of Consumer Disputes in the EU Financial Sector and the Future of Institutional Arbitral Liability). De auteur formuleert ook enkele voorstellen *de lege ferenda* om aan de vastgestelde problematiek tegemoet te komen.

Finaal is het besluit van dit boek dat een gecoördineerde benadering inzake de relatie tussen financiële regulering en burgerrechtelijke aansprakelijkheid ontbreekt, zowel op het Europese als op het nationale niveau. Het gerecenseerde boek schetst in verschillende passages hoe een dergelijke gecoördineerde benadering zou kunnen worden ontwikkeld binnen de verschillende segmenten van de Europese financiële markten. In ieder geval reikt dit boek een uitstekend denkkader aan waarmee verder onderzoek kan worden verricht naar de complexe interactie tussen financiële regulering en privaatrechtelijke afdwingingsmechanismen.

Evarest CALLENS

GERECHTELIJK RECHT

D. SCHEERS en P. THIRIAR, *Essentials voor alledaags procederen: termijnen, rolrecht en rechtsplegingsvergoeding* (Antwerpen: Intersentia 2020), vi + 56p, €45.

De auteurs steken van wal met een hoofdstuk over de algemene principes van de termijnregeling in het Gerechtelijk Wetboek, dat is onderverdeeld in het toepassingsgebied van artikel 48 Ger.W. en de berekening van de termijnen. Wat het eerste subonderdeel betreft, komt de casuïstiek inzake overmacht als “termijnverlenging” uitvoerig aan bod (p. 7). Daarbij stellen we ons wel de vraag of het bronnenmateriaal niet wat gedateerd is (p. 8, hetzelfde geldt overigens ook voor p. 14). De in het bos van de termijnberekening verdwaalde jurist wordt vervolgens netjes bij de hand genomen (p. 15 e.v.): de aanvang van de termijn, het vertrekpunt van de voorzieningstermijn (in het bijzonder bij de kennisgeving per gerechtsbrief) en de vervaldag komen achtereenvolgens aan bod. Eveneens wordt gepaste aandacht besteed aan de berekeningsproblemen voor de maand februari (p. 24).

Na de noodzakelijke introductie over de algemene principes inzake termijnen, volgen enkele specifieke toepassingen. Pagina’s 26 tot en met 28 bevatten een lezenswaardige samenvatting over (de termijn voor) het uitgesteld hoger beroep in artikel 1050, tweede lid Ger.W. Omdat het boekje dateert van 2020 is de meest recente cassatierechtspraak over het hoger beroep tegen beslissingen alvorens recht te doen evenwel nog niet verwerkt. De uitleg over de termijnen voor het uitgelokt en het incidenteel hoger beroep, alsook voor de aanzegging van het hoger beroep volstaat voor geschillen die niet bijzonder complex zijn. Ook het deel over de cassatietermijn bij gebrek aan betekening (p. 31-32) waarin de auteurs het cassatiearrest van 9 november 2018 bespreken, mede in het licht van artikel 2262*bis* oud BW, is erg nuttig.

Voor het overige schuwen de auteurs de weergave van *the law in practice* niet met name op p. 39 over de praktijk die *contra legem* is ontstaan om een hoofdelijke veroordeling tot het rolrecht uit te spreken. De auteurs verliezen ook de verplichte bijdrage aan het fonds voor de juridische tweedelijnsbijstand voor gedinginleidende akten in civiele zaken niet uit het oog, hoewel het ingevolge recente rechtspraak van het Grondwettelijk Hof slechts gaat om een bedrag van 20 euro per inleidende akte (p. 43-44).

Het meest leerrijke aspect is de bespreking van de *actualia* over de rechtsplegingsvergoeding (p. 45 e.v.), een belangrijke materie die al wat woelige watertjes heeft doorzwommen. Het KB van 29 maart 2019 is, althans op wetgevend vlak, het voorlopige sluitstuk daarvan. In dit hoofdstuk doen de auteurs enerzijds meer dan ze in de titel van het boek beloven: de *essentials* voor alledaags procederen weergeven. Zo leggen ze overtuigend uit waarom artikel 560 Ger.W. is uitgesloten van de grondslag voor de berekening van het tarief voor de rechtsplegingsvergoeding. Een problematiek die anderzijds niet aan bod komt, is de opgave van gedingkosten (art. 1021 Ger.W.). De door de wol geverfde “procedureadvocaat” zal daar wellicht niet om malen, want daarover bestaat genoeg boeiende literatuur.

Het boek is logisch opgebouwd en is ondanks zijn geringe omvang voldoende gestoffeerd met rechtspraak en rechtsleer. Helaas bezondigen de auteurs zich aan de klassieke fout om hun boodschap bijwijlen “simultaan” over te brengen in hoofd -en

voettekst, wat de leesbaarheid eerder kwaad dan goed doet. Dat minpunt doet echter geen afbreuk aan de conclusie dat dit boekje een handige leidraad is, dat als een eerste bron kan dienen voor zaken die onder het begrip “allegaats procederen” vallen.

Roel VERHEYDEN

GOEDERENRECHT

R. TIMMERMANS, *Handboek appartementsrecht in Reeks Notariële Praktijkstudies* (Mechelen: Wolters Kluwer 2021), lxxx +1805p., €438,86.

Roland Timmermans heeft zijn Handboek Appartementsrecht opnieuw geüpdatet aan het nieuwe goederenrecht, met als resultaat de vijfde editie van dit handboek. Het nieuwe goederenrecht liet nochtans het appartementsrecht grotendeels onaangeroerd, met uitzondering van de nummering van de artikels, die ook geïntegreerd zijn in het nieuwe ‘Boek III Goederen’ van het Burgerlijk Wetboek. De vorige editie van het handboek dateert van 2018, naar aanleiding van de (voorlopig) laatste wetswijziging in het appartementsrecht.

Het lijvige Handboek Appartementsrecht bestaat uit twee volumes, samen goed voor maar liefst 1805 pagina’s. De omvang van het werk is tegelijk de sterkte en de zwakte ervan. Voor elk onderwerp wordt uitgebreid verwezen naar de rechtspraak, wat voor de praktizijn een belangrijke meerwaarde kan zijn om een specifiek probleem op te lossen dat hier dus mogelijks letterlijk wordt vermeld. Echter, door de omvang is de structuur van het werk enigszins zoek. Bovendien laat de beperkte lay-out van de uitgebreide inhoudstafel niet toe om de structuur van het werk en de verschillende niveaus in de tussentitels te volgen. Dit noopte onderstaande om de inhoudstafel met kleurige fluorstiften te lijf te gaan om toch enig overzicht te krijgen. Een volgende editie zou gebaat zijn bij een compactere inhoudstafel, wat in combinatie met het reeds bestaande gedetailleerd trefwoordenregister toch zou toelaten om overzicht met details te combineren. Eveneens sturende bindteksten aan het begin van een hoofdstuk die onmiddellijk toelaten om het onderwerp te situeren en de belangrijkste begrippen te begrijpen, zouden de leesbaarheid sterk ten goede komen. Het boek lijkt nu bedoeld voor iemand die een heel specifiek probleem zoekt en onmiddellijk naar dat randnummer kan springen. De soms onduidelijke terminologie – vooral buiten deel II – is hier echter niet voor bevorderlijk.

Ondanks de beperkte inhoudelijke impact van het nieuwe goederenrecht op het appartementsrecht, telt deze editie toch 200 pagina’s meer dan de vorige. Elke nieuwe editie van het handboek lijkt dan ook te leiden tot een toevoeging van nieuwe rechtspraak en de nieuwe regels (als die er zijn), maar niet tot een compactere beschrijving van het oude recht. De duidelijkheid van het boek zou nochtans gebaat zijn bij een inkorting of zelfs een schrapping van het oude recht. De lezer gaat dan ook best na of de beschrijving van het recht overeenstemt met de bepalingen van de wet, zeker als de beschrijving ook ouder recht vermeldt. Waar ook enigszins kritisch mee moet worden omgesprongen zijn de referenties. Referenties naar autoritaire bronnen ontbreken vaak, de auteur springt weinig kritisch om met zijn bronnen en soms worden buitenlandse rechtspraak

of rechtsleer voorgesteld als geldend Belgisch recht. Zeker wat betreft buitenlandse rechtsleer is dit voor de ongeoefende lezer niet makkelijk te ontdekken.

Het Handboek Appartementsrecht is samengesteld uit vier delen. Het relatief korte Deel I van het Handboek Appartementsrecht bevat inleidende beschouwingen met betrekking tot onder meer beperkte rechtsvergelijking, het dualistische stelsel van appartementsmede-eigendom en de splitsingswijzen.

Deel II ‘het dwingend wettelijk stelsel’ bevat het leeuwendeel van het boek en volgt grotendeels de structuur van de wettelijke bepalingen betreffende appartementsmede-eigendom. Geregeld wordt verwezen naar de vorige regimes (tot zelfs de allereerste Appartementswet van 8 juli 1924) en de vermeldingen van rechtspraak zijn *legio*. Het is voornamelijk in dit uitvoerige deel dat een praktizijn een goeie kans heeft om rechtspraak met quasi-identieke feiten aan haar eigen casus terug te vinden. Minder aandacht gaat evenwel naar de meer abstracte beschrijving van begrippen, waardoor het moeilijk is om een eigen casus op te lossen als die niet quasi-woordelijk aan bod komt. Ook treffen we in dit deel themahoofdstukken aan die niet terug te brengen zijn op een wetsbepaling, zoals ‘De huurder en de appartementsmede-eigendom’ en de ‘Opschaling van verenigingen van mede-eigenaars’.

Deel III bespreekt ‘Het vrije conventionele stelsel’, waarbij de auteur doelt op de mogelijkheid in artikel 3.84, eerste lid *in fine* BW om van het dwingende appartementsrecht af te wijken “*indien de aard van de gemeenschappelijke delen dat rechtvaardigt, zolang alle mede-eigenaars instemmen met die afwijking en middels een basisakte waarin afzonderlijke privatieve delen worden ingesteld.*” Hier lijkt het gebrek aan abstractie door te wegen. Het deel is een opeenvolging van korte (enkele bevatten slechts tien regels), weinigzeggende hoofdstukken waar iemand zonder basiskennis van het appartementsrecht niet veel wijzer van dreigt te worden. Zo is bijvoorbeeld de belangrijke waarschuwing dat de uitsluiting van het appartementsrecht op elk moment kan ongedaan worden gemaakt, verstoep in hoofdstuk 10. De bespreking van de mogelijkheid om het appartementsrecht tijdelijk, gedeeltelijk of volledig uit te sluiten, is weinig onderbouwd.

In deel IV komen uiteenlopende alternatieven voor appartementsmede-eigendom aan bod, zoals *cohousing*, verschillende opstalmogelijkheden en volume-eigendom. Verwacht hier opnieuw geen holistische bespreking van de mogelijke alternatieven aan de hand waarvan een niet-expert de voor- en nadelen van de verschillende alternatieven zou kunnen afwegen. Uitgebreide aandacht gaat wel naar het mogelijk eeuwigdurende opstalrecht in geval van een ‘complex en heterogeen onroerend geheel’ (artikel 3.180, tweede lid, 2° BW) met in het bijzonder een interessante uitwerking van wat praktisch nodig is om dergelijk eeuwigdurend opstalrecht te vestigen. De verwijzing naar buitenlandse bronnen in dit hoofdstuk kan echter opnieuw voor verwarring zorgen. Zo bestaat er naar Belgisch recht geen aparte voorwaarde dat de volumes een minimale bouwkundige verbinding hebben (p. 1575), ook al zal dit in praktijk meestal zo zijn. Vreemd is ook dat een eeuwigdurende ondergrondse eigendomssplitsing zonder toepassing van het opstalrecht nog altijd wordt verdedigd (p. 1612 e.v.) en als geldend recht wordt voorgesteld, terwijl deze constructie hevig bekritiseerd is en volgens verschillende gezaghebbende auteurs zeker na de wijziging van de Opstalwet in 2014 niet meer kan worden toegepast.

Bij wijze van conclusie kunnen we meegeven dat wie op zoek is naar gedetailleerde toepassingen doorheen het hele appartementsrecht, in haar nopjes zal zijn met dit

boek, en vooral deel II, dat een ongeëvenaarde verzameling rechtspraak bevat. Wie daarentegen een meer conceptuele en abstracte of een meer creatieve benadering van het appartementsrecht nodig heeft, zal haar heil elders moeten zoeken.

Siel DEMEYERE

GOEDERENRECHT

R. TIMMERMANS, *Het zakelijk gebruiksrecht van erfpacht in het nieuwe Burgerlijk Wetboek in Reeks Notariële Praktijkstudies* (Mechelen: Wolters Kluwer 2021), 594p., €185,34.

Het gerecenseerde boek, “Het zakelijk gebruiksrecht van erfpacht in het nieuwe Burgerlijk Wetboek”, vormt het recentste volume in de steeds lijvigere Reeks Notariële Praktijkstudies. Net zoals diverse andere boeken in deze reeks is het van de hand van meester Roland Timmermans. Het boek behandelt het recht van erfpacht in zijn diverse facetten.

Het recht van erfpacht is als zakelijk gebruiksrecht (art. 3.3, derde lid BW) reeds eeuwen oud, maar het is de afgelopen decennia weer sterk op de voorgrond gekomen door zijn bijzondere relevantie voor de vastgoedontwikkeling (zie onder meer: V. SAGAERT, *De zakenrechtelijke structuur van vastgoedprojecten*, Antwerpen, Intersentia, 2019, 310 p.). Tot voor kort werd het geregeld door de Wet van 10 januari 1824, maar de recente hervorming van het goederenrecht met de Wet van 4 februari 2020 houdende boek 3 “Goederen” van het Burgerlijk Wetboek (BS 17 maart 2020) heeft een en ander gemoderniseerd en verduidelijkt. Het recht van erfpacht wordt op heden geregeld door de artikels 3.167 tot en met 3.176 van het Burgerlijk Wetboek. Het is deze legislatieve hervorming die de concrete aanleiding heeft geboden voor het gerecenseerde boek.

De auteur begint het boek met een zeer uitgebreid overzicht van de verschillende toepassingsdomeinen van het recht van erfpacht. De twee voornaamste toepassingsdomeinen die de auteur bespreekt, zijn de klassieke agrarische erfpacht en de meer stedelijk georiënteerde erfpacht, die beide zeer uitgebreid op rechtshistorische wijze worden geanalyseerd. Het recht van erfpacht wordt daarbij allereerst onderscheiden van diverse verwante begrippen – bijvoorbeeld horigheid en cijns – en vervolgens herleid tot zijn vroegste wortels in het oude Griekenland. Voor de praktijkgerichte jurist is dit overzicht wellicht iets te diepgaand, maar voor ieder met (rechts)historische interesse vormt het een interessante inleiding op het recht van erfpacht.

Na een korte analyse van enkele andere toepassingsdomeinen van het recht van erfpacht – bijvoorbeeld bij onroerend erfgoed – is een bijzonder interessant hoofdstuk gewijd aan de mogelijkheden die het recht van erfpacht biedt in het kader van circulair bouwen. De auteur gaat daarbij uit van de servitatie of verdienstelijking als belangrijkste uitwerking van circulair bouwen (zie ook: B. VERHEYE, “Toekomst van de circulaire vastgoedeconomie”, *TPR* 2019, 107-196) en de rol die het recht van erfpacht daarbij kan spelen. Dit hoofdstuk biedt een mooie illustratie van de

toekomstmogelijkheden die het recht van erfpacht – evenals het recht van opstal, overigens – biedt.

Het tweede deel van het gerecenseerde boek vat aan met een uitgebreide beschouwing over de plaats van het erfpachtrecht in de *numerus clausus* van zakelijke rechten, die in het nieuwe recht sterker dan ooit verankerd wordt in artikel 3.3 van het Burgerlijk Wetboek. De auteur belicht daarbij het onderscheid tussen *Typenzwang* – beperkt aantal zakelijke rechten – en *Typenfixierung* – inhoudelijke afbakening van die zakelijke rechten –, dat in het nieuwe boek 3 van het Burgerlijk Wetboek ook gehanteerd wordt en op bijzondere wijze met elkaar wordt gecombineerd. De wetgever combineert namelijk een strenge *Typenzwang* met een flexibele *Typenfixierung*: partijen kunnen enkel een beperkt aantal zakelijke rechten in het leven roepen, maar zijn – met uitzondering van de wezensbestanddelen van die rechten – wel vrij om deze voor het overige contractueel vorm te geven (zie ook: V. SAGAERT, “De hervorming van het goederenrecht”, *TPR* 2020, nr. 28 e.v.). Op het vlak van de *Typenfixierung* primeert dus de wilsautonomie, wat verklaart dat de auteur uitgebreid op dit element ingaat – al konden enkele eerder dogmatische en bepaalde rechtsvergelijkende beschouwingen wellicht beknopter, gelet op de doelstellingen van de Reeks Notariële Praktijkstudies.

In het derde deel van het boek komen de nieuwe bepalingen betreffende het recht van erfpacht, zoals opgenomen in boek 3 van het Burgerlijk Wetboek, aan bod. Het is hoofdzakelijk in dit deel dat de rechtstreekse meerwaarde van het boek voor de praktijk zich bevindt. De auteur bespreekt in dit opzicht eerst het conceptuele kader van het recht van erfpacht, maakt het onderscheid met verwante rechtsfiguren en analyseert de wezenskenmerken ervan – zeer essentieel, gelet op de dwingende aard daarvan (art. 3.1 BW). Vervolgens bekijkt hij de verkrijging, het ontstaan, de omvang en de duur van het recht van erfpacht, de rechten en plichten van partijen, de beëindiging van het recht van erfpacht en, ten slotte, de wijziging van het recht van erfpacht.

Het vierde deel van het boek werkt in het verlengde van het voorgaande deel vervolgens enkele mogelijke algemene voorwaarden uit voor het recht van erfpacht, waarvan partijen – gelet op hun contractsvrijheid ter zake – gebruik kunnen maken.

In het vijfde en laatste deel van het gerecenseerde boek komen ten slotte kort enkele bijzondere uitgiftevormen in het kader van het recht van erfpacht aan bod. Op welke wijze kan de erfpachter bijvoorbeeld een appartementsmede-eigendomsituatie creëren? En hoe kan hij gebruikmaken van het recht van opstal? Ook bespreekt de auteur *timesharing* in dit verband, al dient erop gewezen te worden dat deze werkwijze tal van risico's inhoudt en in de praktijk beter vermeden wordt.

Ten slotte biedt de auteur in de laatste 140 pagina's van het boek diverse modellen voor de praktijk met het oog op het vernieuwde recht van erfpacht.

Het boek biedt een grondig overzicht van het recht van erfpacht in de huidige stand van het recht, met name onder het nieuwe boek 3 van het goederenrecht. Bovendien bevat het ook uitgebreide rechtshistorische en eerder conceptuele beschouwingen. Deze zijn dan misschien voor de praktijkjurist minder relevant, maar zij staan wel toe om het recht van erfpacht in zijn ruimere context te plaatsen. Het boek vormt dan ook een mooie aanwinst voor de Reeks Notariële Praktijkstudies.

Benjamin VERHEYE

INTERNATIONAAL RECHT

J. WYATT, *Intertemporal Linguistics in International Law: Beyond Contemporaneous and Evolutionary Treaty Interpretation* (Oxford: Hart Publishing 2020), 336p., £80.

Het voorliggende boek *Intertemporal Linguistics in International Law* heeft een ambitieuze doelstelling. Het streeft ernaar om het probleem van de intertemporale linguïstiek in internationaal recht niet alleen te bespreken, maar ook in zijn geheel op te lossen. Middels een uitgebreide analyse van de interpretatie van verdragen door internationale gerechtshoven schijnt Julian Wyatt nieuw licht op de manier waarop internationale rechters om dienen te gaan met de evoluerende betekenis van woorden in de interpretatie van internationaal recht.

Het boek is voornamelijk gericht op lezers die in elk geval een basiskennis hebben van het internationale recht en de interpretatie van juridische teksten. Het is echter zo toegankelijk en helder geschreven dat het ook voor de geïnteresseerde leek geschikt kan zijn. Meer dan als een handboek, leest dit boek als een roman: de auteur neemt je mee op een ontdekkingsstocht langs de perikelen van de interpretatie van internationale verdragen. De vele tabelletjes en schema's maken het bovendien mogelijk om de abstracte redenering goed te volgen.

In het eerste deel van het boek wordt het probleem van de intertemporale linguïstiek in detail uiteengezet. Het belangrijkste doel is om het Probleem (dat de auteur consistent met een hoofdletter aanduidt) los te koppelen van de bestaande interpretatie-doctrines. Volgens de auteur is er namelijk sprake van een 'neutraal' probleem dat verduisterd wordt door de inherent normatieve doctrine van 'evoluerende interpretatie' aan de ene kant (ook wel de 'living instrument-doctrine' genoemd) en 'het principe van eigentijdsheid' [*principle of contemporaneity*] aan de andere kant. De essentie van het Probleem is volgens de auteur echter simpelweg het feit dat de betekenis van woorden verandert door de tijd heen, en rechters moeten kiezen tussen ofwel de oorspronkelijke, ofwel de geëvolueerde betekenis ervan. Dit is een probleem dat in essentie taalkundig is en losstaat van deze twee normatieve doctrines.

Het tweede deel richt zich op de huidige misvattingen met betrekking tot de interpretatiedoctrines van internationale gerechtshoven. De bestaande internationale regels, principes, en autoriteiten op het gebied van verdragsinterpretatie blijken niet in staat om het Probleem op te lossen. De *Vienna Convention on the Law of Treaties* schiet tekort: het is niet duidelijk of de statische of de dynamische interpretatietechniek moet worden verkozen. Hetzelfde geldt voor de meerderheidsopinie die de dynamische, evolutionaire interpretatie lijkt te prefereren, grotendeels op basis van de bekende Namibia-case. Volgens de auteur is deze heersende opinie echter gebaseerd op een beperkte selectie van zaken die met mensenrechten te maken hebben: het Probleem van de intertemporale linguïstiek wordt daarmee eigenlijk niet aangepakt. Kortom, er is geen duidelijkheid over de vraag hoe internationale tribunalen en gerechtshoven om moeten gaan met begrippen die van betekenis veranderen doorheen de tijd.

In het derde deel poneert de auteur zijn beoogde oplossing voor het Probleem. Een methode wordt gepresenteerd om te achterhalen of de intentie van de staten die deel uitmaken van een verdrag gericht was op de gefixeerde betekenis van een concept op het moment dat het verdrag werd besloten, of juist op de evoluerende betekenis, met

als doel om het verdrag te doen meebewegen met de ontwikkelingen in de samenleving. Een schema met specifieke vragen moet de interpretator van een verdrag de benodigde handvatten bieden om bij één van de twee mogelijke interpretaties (statisch/dynamisch) uit te komen. De onderliggende aanname hierbij is dat de partijen van een verdrag altijd een (impliciete) intentie hebben om het verdrag een ‘gefixeerde’ of een ‘mobiele’ betekenis te geven, en dat het aan het internationale gerechtshof is om deze intentie te achterhalen via het schema dat de auteur ontworpen heeft.

De auteur eindigt met een pleidooi voor minder flexibiliteit in de interpretatie van verdragen. De huidige vrijheid van internationale rechters in interpretatie is, met het oog op het alsmaar uitdijende internationale recht, volgens hem niet langer wenselijk. Op deze voet verdergaan riskeert een verlies van de legitimiteit van gerechtshoven, wat uiteindelijk gevaarlijk kan zijn voor de internationale orde. De oplossing die dit boek voorstelt, doet een poging om de interpretatie van internationale verdragen weer op een consistent en voorspelbaar pad te krijgen.

Met deze hoogst originele toevoeging aan de discipline van internationaal recht weet de auteur een abstract probleem op een heldere en concrete manier uiteen te zetten. Dankzij de analytische aanpak wordt het Probleem van intertemporaliteit bijna tastbaar gemaakt. De methode om het probleem op te lossen die in het laatste deel wordt voorgesteld, is overtuigend. Tegelijkertijd doet de mate van complexiteit die ermee gepaard gaat, het vermoeden rijzen dat de praktische toepassing ervan door internationale gerechtshoven gelimiteerd zal blijven. Precies omdat er geen connectie met bestaande doctrines wordt gemaakt, is de oplossing zuiver analytisch en daarom eerder filosofisch dan juridisch van aard. Bovendien valt of staat de oplossing met het idee dat in de interpretatie van verdragen, de intentie van de partijen de enige legitieme basis biedt. De auteur erkent niet dat hij zich hiermee, op een meta-niveau, impliciet aansluit bij een specifieke, bijna originalistische school van juridische interpretatie, en hij gaat voorbij aan de mogelijkheid dat in sommige gevallen andere factoren (zoals de gevolgen van een besluit voor de samenleving) wellicht ook op legitieme wijze zouden kunnen meewegen in de keuze voor één van beide interpretatiemethoden. Ten slotte lijkt de oplossing enkel te kunnen werken wanneer er daadwerkelijk altijd een statische of mobiele intentie aanwezig is: het gevaar is dat een intentie aan de partijen wordt toegeschreven terwijl zij dit niet zo hadden bedoeld. Na de grondige, informatieve, en veelbelovende studie van het Probleem in deel 1 en deel 2 van dit boek, valt de voorgestelde oplossing in deel 3 daarom enigszins tegen.

Het boek *Intertemporal Linguistics in International Law* neemt een originele invalshoek en rijkt een mogelijke oplossing aan voor het Probleem van de intertemporale linguïstiek die, volgens de auteur, kan voorkomen dat internationale rechters hun eigen waardes laten meespelen in de interpretatie van internationale verdragen. Vooral de analyse van het Probleem in de eerste twee delen is zeker de moeite waard voor elke jurist die te maken krijgt met deze stof. Het is jammer dat de auteur met zijn uiteindelijke oplossing impliciet toch een wat normatieve stelling inneemt die de progressieve evolutie van internationaal recht niet ten goede komt.

Eva BERNET KEMPERS

PRIVACY EN RECHT

D. DE BOT, *De toepassing van de Algemene Verordening Gegevensbescherming in de Belgische context in Recht & Praktijk* (Mechelen: Wolters Kluwer 2020), lxxx +1314p., €290,86.

Het gerecenseerde boek is één van de allereerste (Nederlandstalige) alomvattende commentaren op de Algemene Verordening Gegevensbescherming 2016/679 (de ‘AVG’), toepasselijk sinds 25 mei 2018, waarin ook de Belgische gegevensbeschermingswetgeving (de Gegevensbeschermingswet van 30 juli 2018 en de Wet Gegevensbeschermingsautoriteit van 3 december 2017) gedetailleerd aan bod komt.

Met zijn 1394 bladzijden is deze bijdrage een echt basiswerk in het domein van privacy en gegevensbescherming en een *must-have* naslagwerk voor advocaten, juristen en magistraten.

In een eerste hoofdstuk schetst de auteur het algemene regelgevende kader op vlak van privacy en gegevensbescherming, met focus op de AVG en de ermee verband houdende Belgische privacywetgeving. Daarbij maakt de auteur ook de link met het verleden en verduidelijkt hij de relevantie van dit verleden bij de interpretatie en toepassing van de AVG.

In een tweede hoofdstuk worden de basisbegrippen in verband met gegevensbescherming verduidelijkt. De auteur doet dit op een gedetailleerde, maar ook zeer toegankelijke wijze. Juristen die bedrijven adviseren op vlak van privacy en gegevensbescherming zullen erkennen dat een goed begrip van deze basisbegrippen (zoals het begrip “persoonsgegevens”, het begrip “verwerking”, en de begrippen “verwerkingsverantwoordelijke” en “verwerker”) essentieel is. Enkel wanneer men deze basisbegrippen goed onder de knie heeft, kan men deze gaan toepassen op de interne bedrijfsprocessen en in kaart brengen welke maatregelen men moet nemen om deze processen in lijn te brengen met de AVG.

Vervolgens besteedt de auteur aandacht aan het toepassingsgebied (materieel, personeel, temporeel en territoriaal) van de gegevensbeschermingswetgeving. Ook dit is een onderwerp waarover veel misverstanden bestaan. De auteur brengt het toepassingsgebied van de AVG helder in kaart. Ook de relevante rechtspraak van het Hof van Justitie van de EU wordt besproken. Tot slot komen in dit deel ook de uitzonderingen en algemene beperkingen, bv. voor de verwerking van persoonsgegevens met het oog op wetenschappelijk of historisch onderzoek of voor journalistieke doeleinden, aan bod.

In de volgende onderdelen van het boek (hoofdstukken vier tot en met tien) worden de voorwaarden voor een toelaatbare verwerking van persoonsgegevens onder de AVG besproken, waaronder het voorhanden zijn van een passende rechtsgrond (waarbij niet enkel aandacht besteedt wordt aan de toestemming van de betrokkene als rechtsgrond, maar ook de – minstens zo bruikbare – alternatieve rechtsgronden aan bod komen), de naleving van de algemene beginselen van de AVG, de uitzonderingsregimes voor de verwerking van bijzondere categorieën van persoonsgegevens (zoals gezondheidsgegevens of strafrechtelijke gegevens), de rechten van de betrokkene, de respectievelijke verplichtingen van de verwerkingsverantwoordelijke en de verwerker (en de contractuele relatie en verdeling van verantwoordelijkheden tussen beide

actoren), en de bepalingen omtrent grensoverschrijdend gegevensverkeer (doorgifte van persoonsgegevens aan derde landen of internationale organisaties).

Vanaf het elfde hoofdstuk verlegt de auteur de aandacht naar de meer procedurele aspecten van de gegevensbeschermingswetgeving: het toezicht dat door de Gegevensbeschermingsautoriteit wordt uitgeoefend, de private handhaving, en de publieke handhaving (zoals door middel van administratieve sancties als door middel van strafrechtelijke vervolging).

Het zijn vooral deze procedurele aspecten die in andere AVG-gerelateerde boeken en bijdragen vaak nog onderbelicht bleven, met name omdat zij in de praktijk nagenoeg ongekend waren voor 25 mei 2018. In België bestond er weliswaar al een mogelijkheid tot strafrechtelijke vervolging of civielrechtelijke aansprakelijkheid voor inbreuken op de (oude) Privacywet van 1992, maar de praktijkvoorbeelden waren relatief beperkt. Sinds de toepasselijkheid van de AVG is de Gegevensbeschermingsautoriteit (de opvolger van de vroegere Privacycommissie) een echte administratiefrechtelijke handhaver die ook in de praktijk steeds actiever geworden is.

In deze hoofdstukken worden de Gegevensbeschermingswet van 30 juli 2018 en de Wet Gegevensbeschermingsautoriteit van 3 december 2017 in meer detail besproken. In het bijzonder bespreekt de auteur ook de procedurele aspecten van zowel de private als de publieke handhaving van de AVG, een onderwerp dat vooralsnog in weinig andere boeken of bijdragen aan bod komt.

Echter, aangezien het boek is bijgewerkt tot juli 2019 en de Gegevensbeschermingsautoriteit pas sinds de tweede helft van 2019 echt actief is geworden als handhaver van de AVG, komt de effectieve beslissingspraktijk van de Geschillenkamer van de Gegevensbeschermingsautoriteit (of van het Marktenhof) nog niet echt aan bod. Een gedetailleerde inhoudelijke bespreking van deze beslissingen zou allicht te ver gaan voor een (reeds lijvig) algemeen naslagwerk. We verwachten wel dat de belangrijkste inhoudelijke (bijv. de beslissing van de Gegevensbeschermingsautoriteit inzake inzage in mailboxen van werknemers) en procedurele lessen die uit de handhavingpraktijk getrokken kunnen worden, in een volgende update van het boek zullen worden verwerkt.

De snel veranderende praktijk en vele nieuwe aanbevelingen, nota's en richtlijnen die de Gegevensbeschermingsautoriteit op jaarlijkse basis produceert vormen overigens in het algemeen de grootste uitdaging voor eenieder die een bijdrage over de AVG publiceert. Dit neemt echter niet weg dat een basiswerk zoals het gerecenseerde boek een zeer waardevolle houvast kan zijn voor de praktijk.

Tot slot, wensen we nog op te merken dat het gerecenseerde boek zeer goed het juiste evenwicht behoudt tussen een objectief naslagwerk en een meer kritische commentaar op het huidige regelgevend kader. Ook de tekortkomingen van de Gegevensbeschermingswet van 30 juli 2018, bijvoorbeeld in het domein van wetenschappelijk onderzoek, worden kort toegelicht, net zoals de punten waarop de Gegevensbeschermingsautoriteit nog onvoldoende (duidelijke) positie heeft ingenomen.

Stéphanie DE SMEDT

RECHTSGESCHIEDENIS

B. WESSELS, *Rembrandt's money. The legal and financial life of an artist-entrepreneur in 17th century Holland* (Deventer: Wolters Kluwer 2021), 457p, €65.

De literatuur over Rembrandt (1606-1669) is overvloedig. Wellicht kan geen enkele andere kunstschilder op zo'n grote wetenschappelijke belangstelling rekenen. Deze studies betreffen niet enkel het genie van zijn kunstenaarschap, maar behandelen ook uiteenlopende aspecten van zijn leven en werk. Zo'n bijzonder onderwerp zijn de financiële moeilijkheden waarmee hij te kampen had en die uiteindelijk hebben geleid tot zijn faillissement. Deze aspecten mogen niet worden afgedaan als louter anekdotisch aangezien zij kunnen bijdragen tot een betere kijk op de persoonlijkheid van de kunstenaar en mogelijk ook van invloed waren op zijn werk.

De bestaande literatuur over Rembrandt is zoals gezegd overvloedig, zodat men van goeden huize moet zijn om hieraan nog iets te willen toevoegen. Dit geldt ook voor het onderwerp van de financiële en juridische verwickelingen waarin de kunstenaar verstrikt raakte. Bob Wessels heeft deze uitdaging aangenomen omdat, volgens hem, het archiefmateriaal nooit eerder vanuit een degelijk juridisch standpunt werd onderzocht. Deze documenten zijn overigens online te vinden in de RemDoc-database (remdoc.huygens.knaw.nl). De auteur is erin geslaagd deze leemte op te vullen. Hij is ook niet de eerste de beste: hoogleraar aan achtereenvolgens de VU Amsterdam en de Universiteit te Leiden en een specialist van het insolventierecht met internationale faam. Zijn 10-delige reeks *Insolventierecht* geldt in Nederland als een standaardwerk. Zijn inzet op het vlak van het internationaal insolventierecht mag ook niet onvermeld blijven. Zo is hij voorzitter van de *Conference of European Restructuring and Insolvency Law*, fellow van de *American College of Bankruptcy* en lid van de *American Law Institute*. In ons land was hij geregeld lesgever in de interuniversitaire cyclus 'Curatoren en vereffenaars'.

Het karakter van Rembrandt, zijn aandeel in de financiële moeilijkheden en zijn houding in de faillissementsprocedure zijn het voorwerp van uiteenlopende visies. Aangezien Rembrandt zelf weinig geschriften achterliet, is er veel ruimte voor interpretatie. Dit heeft gerenommeerde auteurs niet tegengehouden om strenge oordelen uit te spreken over zijn persoonlijkheid: een notoire sjoemelaar (Geert Mak), '*capable of great moral ugliness*' (Simon Schama), met een onaangename dispositie en een onbetrouwbaar karakter (Gary Schwartz). Ook over de invloed van de crisisjaren op zijn kunst (stijl, productie, keuze van onderwerpen) lopen de meningen uiteen. Zo valt er volgens sommige kunsthistorici een meer sombere toon op te merken (bv. de zelfportretten in die periode), terwijl er volgens anderen geen invloed is op het werk en de kunstenaar zelfs sterker uit de crisis kwam. Wat de financiële problemen zelf betreft, zetten sommige onderzoekers Rembrandt in de beklaagdenbank. De aanklacht luidt dat hij een puinhoop maakte van zijn juridisch en financiële leven en dat dit moet worden toegeschreven aan zijn karakter. Zijn verspilzucht leidde tot de financiële moeilijkheden, terwijl zijn nukkig karakter maakte dat hij verwickeld raakte in talrijke conflicten. De zwaarste aanklacht is dat hij zijn schuldeisers beduvelde door zich insolvent te maken (o.m. de vermeende overdracht van zijn huis aan zijn zoon Titus) en door na het faillissement zijn activiteiten verder te zetten achter een schermvennootschap. De auteur stelt zich tot doel deze aantijgingen tegen het

licht te houden van een rigoureuus onderzoek van processtukken, notariële akten en overeenkomsten in de juridische context van het zeventiende-eeuwse Amsterdam.

De auteur geeft met de nodige zwier een overzicht van het leven van Rembrandt Harmenszoon van Rijn vanaf zijn geboorte (1606) en jeugd in een molenaarsgeslacht in Leiden, zijn opleiding en eerste stappen als zelfstandig kunstenaar, zijn trek naar Amsterdam (1631) en het huwelijk kort daarop met Saskia Uylenburgh, zijn doorbraak als belangrijk kunstenaar, de geboorte van zoon Titus, het overlijden van Saskia (1642), zijn relatie met achtereenvolgens Geertje Dircks (1642-1647) en Hendrickje Stoffels (1647-1663), zijn financiële moeilijkheden en faillissement (1656) en zijn laatste jaren. Dit gebeurt tegen de achtergrond van de historische, culturele en sociaaleconomische context van het Amsterdam ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De republiek was staatkundig een uniek experiment dat een gouden eeuw opleverde, maar was tegelijkertijd een doorn in het oog van tirannen op het continent en concurrenten overzee. In de beschrijving wordt veel aandacht besteed aan de financieel-economische positie van de kunstenaars in die tijd, de werking van de kunstmarkt en de hierop toepasselijke regels. Op deze wijze slaagt de auteur erin om een indringend beeld te geven van hoe de grootmeester leefde en werkte, zowel zijn persoonlijk leven als zijn leven als ondernemer (de auteur omschrijft Rembrandt trouwens als een 'kunstenaar-ondernemer'): zijn opvoeding, zijn leermeesters, leerlingen, opdrachtgevers en concurrenten, zijn familiaal leven en nageslacht, zijn huis en de omgeving waarin hij werkte, enzovoort. Om het elan van zijn betoeg niet te onderbreken maakt de auteur gebruik van 45 'vensters' achteraan het boek waarin nuttige achtergrondinformatie wordt gegeven. Aldus krijgt de lezer inzicht over uiteenlopende onderwerpen zoals de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), de Synode van Dordrecht, de vraag naar schilderijen, de prijszetting ervan, het inkomen van kunstschilders, de Sint Lucasgilde, het bestuur en de rechtspraak te Amsterdam, tal van juridische leerstukken, diverse van de zuidelijke Nederlanden afkomstige koopmansfamilies (Ruts, Belten, Thijs, Six, de Geer) die opdrachtgevers waren, het geschil met zijn buurman Daniel Pinto, enzovoort.

De auteur hoedt zich ervoor om oordelen uit te spreken of om te speculeren; veeleer beperkt hij zich tot het stellen van vragen. Zijn doel is vooral om aan de hand van juridische en economische informatie tot een scherper inzicht te komen zodat een meer afgewogen oordeel mogelijk is. Zo plaatst hij bijvoorbeeld vraagtekens bij de stelling dat de aankoop van het fameuze huis aan de (Joden)breestraat gebeurde tegen een te hoge prijs, getuigde van lichtzinnigheid en de financiering ervan voor Rembrandt een molensteen rond de nek was. In dit kapitale pand is thans het Rembrandthuis gevestigd. Volgens Wessels moet een en ander worden afgezet tegen de inkomstestroom die de meester kon genereren en de nood aan voldoende ruimte voor zijn atelier gelet op het grote aantal leerlingen (p. 132). Verder situeerde zich in deze buurt het centrum van macht en cultuur. Dit geldt ook voor de bewering dat de verkoop uit het faillissement onder de marktprijs gebeurde (p. 239). Wat de financiële moeilijkheden van Rembrandt betreft wordt ook gewezen naar de slabakkende economie door het uitbreken van de Eerste Engels-Hollandse oorlog (1652-1654) en de uitbraak van een epidemie waardoor er een terugval was aan opdrachten. De meeste aandacht van het boek gaat echter uit naar het faillissement, zowel de aanloop als de nasleep ervan.

Hiertoe gaat de auteur nader in op het insolventierecht. Het recht in de Republiek

der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1795) was in beginsel het Rooms-Hollandse Recht. Bepaalde rechtstakken waren echter stedelijk recht. Dit gold in Amsterdam o.m. voor het insolventierecht dat geregeld werd door de Ordonnanties van 1643 en 1659. Deze gaan terug op de Antwerpse costuymen die verschillende uitgaven hebben gekend daterend van 1547, 1570, 1582 en 1608. Deze Antwerpse costuymen waren hun tijd ver vooruit omdat het financieel onvermogen uit de criminele sfeer werd gehaald. Zo werd voorzien in de mogelijkheid om met de schuldeisers een akkoord te treffen dat bindend was na instemming van een meerderheid van schuldvorderingen. Komt het akkoord tot stand, dan herwint de debiteur zijn volledige bevoegdheden (*debtor in possession*). De grote Duitse rechtsgeleerde Josef Kohler schreef hierover dat pas driehonderd jaar na deze Antwerpse statuten, het faillissementsrecht in zijn land hetzelfde niveau zou bereiken (J. Kohler, “Konkursrechtliche Studien”, *AcP* 1893, (329), 415). Over deze Antwerpse costuymen: D. De ruysscher, *Handel en recht in de Antwerpse rechtbank (1585-1713)*, diss. KU Leuven, Kortrijk, 2009 en dezelfde in dit tijdschrift: *TPR*, 2018 (147) 162-164; E. Dirix, “Historische verkenningen in het faillissementsrecht”, *RW* 2005-06, 212-216). Ook het vennootschapsrecht was sterk beïnvloed door de Antwerpse costuymen omdat het Rooms-Hollandse recht hier maar weinig aandacht aan schonk. Deze costuymen golden in Amsterdam als aanvullend recht en werden toegepast telkens de lokale usantiën geen antwoord boden (p. 249). Over het recht in de Zuidelijke Nederlanden ten tijde van Rubens en de uitstraling ervan ook: L.Th. Maes, “Rubens in het kader van de Europese en Antwerpse rechtsgeschiedenis”, *RW* 1977-78, 673-686.

Vanaf omstreeks 1650 worden de financiële moeilijkheden naar verluidt acuut. Zo is het huis maar voor de helft afbetaald. In juli 1656 vraagt Rembrandt zijn faillissement aan. De gekozen procedure is deze van de *cessio bonorum*, of boedelafstand. Deze procedure staat enkel open voor schuldenaren die te goeder trouw zijn. In de regel leidt zij tot de vereffening van het vermogen, maar in de praktijk is het de bedoeling om een regeling te treffen met de schuldeisers. Deze procedure beoogt in eerste instantie te ontsnappen aan de mogelijke lijfswang vanwege de schuldeisers. In sommige steden en vooral in vroegere tijden ging de *cessio* gepaard met bepaalde schandstraffen. Dit was echter niet het geval in Amsterdam. De auteur onderzoekt de mogelijke motieven voor de keuze van deze procedure, maar moet het antwoord schuldig blijven. Wel wordt allusie gemaakt op het conflict met Greetje Dirx die tot 1647 zijn huishoudster-partner was. Het einde van hun relatie is een episode waar volgens vele auteurs Rembrandt zich niet van zijn fraaiste kant laat zien (al worden daar door anderen aantekeningen bij geplaatst). In ieder geval eindigen zij in een proces wegens het verbreken van huwelijksbeloften. Rembrandt wil haar dan duidelijk kwijt en zorgt ervoor dat zij wordt opgesloten in het spinhuis van Gouda en daar ook zo lang mogelijk blijft. Het toeval wil dat wanneer zij na vijf jaar vrijkomt, Rembrandt kort daarop zijn faillissementsaanvraag indient. Greetje Dirx wordt ook vermeld onder de schuldeisers in de faillissementsaanvraag (jaarlijkse toelage van 160 gulden). De vraag is dus gewettigd of Rembrandt vreesde dat zij hem met gelijke munt zou doen betalen, al blijft dit allemaal speculatie. In zijn recente boek stelt Bosman een ander scenario voorop (R. Bosman, *Rembrandts plan. De ware geschiedenis van zijn faillissement*, Amsterdam, Atheneum, 2019). Rembrandt zou op eigen initiatief en dus zonder druk van schuldeisers zijn faillissement hebben aangevraagd en daarbij voorbereidingen hebben getroffen louter om de nalatenschap van Titus veilig te stellen

en voorzieningen te maken voor Hendrickje en hun gezamenlijke dochter Cornelia. Dit plan mislukt omdat het huis in het faillissement wordt meegesleurd en verkocht. Uiteindelijk zal na een lange procedure tot bij de Hoge Raad de verkoopopbrengst toch worden toebedeeld aan Titus. Titus is immers ook schuldeiser van zijn vader en beschikt krachtens zijn erfrecht over een wettelijke hypotheek.

Wat de aanloop van het faillissement betreft, spitst de controverse zich toe op de beweerde overdracht van de woning aan zoon Titus enkele maanden voor de faillissementsaanvraag. Volgens vele commentatoren was deze transactie ingegeven om de boedel te verarmen ten nadele van de schuldeisers. Bezwarend is bijkomend dat kort na deze transactie precies een verbod werd ingevoerd op dergelijke overdrachten op de vooravond van het faillissement (het causaal verband en het bestaan van zo'n 'lex Rembrandt' wordt echter betwist door o.m. R. Bosman, a.w., p. 101-104). Het belangrijkste onderzoeksresultaat is dat Wessels de stelling van de overdracht op overtuigende wijze weet te ontkrachten. Vooraf wordt erop gewezen dat Rembrandt geen volledige eigenaar is van het huis, aangezien Titus als erfgenaam van zijn moeder aanspraak heeft op de helft. Volgens Wessels zou naar geldend recht de verhouding tussen vader en zoon kunnen worden geduid als een gebonden gemeenschap. Verder komt hij na een zorgvuldige taalkundige en juridische analyse tot het besluit dat de akte van 17 mei 1656 onmogelijk een overdracht kan zijn (p. 175-181). Er is trouwens nergens sprake van 'overdragen', maar enkel van 'bewijzen'. Dit laat toe te vermoeden dat de akte bedoeld was om de Weeskamer en/of de schoonfamilie gerust te stellen dat het erfdeel van Titus geen gevaar liep.

De auteur belicht met oog voor detail het verloop van de procedure onder toezicht van het gespecialiseerde stedelijk rechtscollege, de *Kamer der Desolate Boedels* (in Antwerpen bestond in die tijd een gelijkaardige *Insolvente Boedelskamer* waarvan het archief door Unesco als werelderfgoed wordt erkend), de faillissementsaanvraag (14 juli 1656), de aanstelling van de curator, de opgave van schuldeisers, de inventaris, de verkopen, de verdeling van de gelden en betaling aan de schuldeisers (15 december 1660). Een tweede grote controverse betreft de oprichting van een vennootschap door Hendrickje en Titus (een 'compagnie') met als doel de verkoop van schilderijen en kunstwerken in het algemeen. Vele bepalingen in het contract blijven onduidelijk (bv. de duurtijd van 6 jaar). Ook zijn opvallend veel clausules aan een derde gewijd, nl. Rembrandt (bv. die van de vennoten een som van 1.750 gulden krijgt toegeschoven om in zijn levensonderhoud te voorzien). Het lijkt erop dat deze overeenkomst bedoeld is om aan Rembrandt een 'doorstart' te geven buiten de greep van schuldeisers. Wessels geeft toe dat de overeenkomst met haken en ogen aaneenhangt, maar velt geen eindoordeel over het frauduleus karakter omdat talrijke aspecten te onduidelijk blijven.

Talrijke vragen blijven dus nog onopgehelderd en de auteur komt zoals anderen voor hem tot het besluit dat Rembrandt "*remains an elusive, unsolved mystery*" (p. 326). Wat zijn karakter betreft, beschrijft Wessels hem als een koppig, zelfverzekerd, behoorlijk eigenzinnig, maar vooral niet erg sociaal vaardig man. Dit sluit aan bij recentere visies die de persoonlijkheid van Rembrandt in een gunstiger daglicht stellen en de beeldvorming over zijn financiële strubbelingen corrigeren (zie ook nog: K. Cappon, "Rembrandts faillissement" Pro Memorie 2020, 223-228). Voor de bewering dat Rembrandt een faillissementsfraudeur was, wegen de feiten duidelijk te licht. Deze discussies maken in ieder geval het personage enkel maar meer intrigerend,

zonder dat daardoor afbreuk wordt gedaan aan zijn meesterschap. Die conclusie werd ook verwoord door de rechtbank van Amsterdam wanneer driehonderd jaar later jhr. W. van Lennep, een afstammeling van de broer van Saskia Uylenburgh, een vordering instelde voor de Amsterdamse rechtbank als rechtsopvolger van de *Desolate Boedelskamer* tot rehabilitatie van Rembrandt als gefailleerde aangezien alle schuldeisers werden voldaan. In haar vonnis van 9 januari 1931 toont de rechtbank wel sympathie voor de vordering en stapt over de ontvankelijkheidsvragen heen, maar wijst ze af omdat niet werd aangetoond dat de mogelijkheid tot rehabilitatie bestond onder het destijds geldend recht (*NJ* 1932, 47, ECLI:NL:RBAMS:1931:35). Zij voegt er echter aan toe dat “de rechtbank evenwel de opmerking niet wil weerhouden dat bij Rembrandts roem als kunstenaar over de gehele wereld, het feit dat hij bij zijn leven insolvent is geweest in het niet zinkt”.

Eric DIRIX